

ROMANTIKUS LÉLEK

(ERKÖLCS, SZERELEM, HÁZASSÁG)

IRTA: RÓNAY GYÖRGY

1. Bevezetés

Kisebbrendű romantikus színdarab- és novellaíróinkat irodalomtörténetírásunk nem sokra méltatta. Beérte hatások és sablonos elemek kimutatásával, olykor naiv túlzásokba is tévedve. Hajlandó volt például a német Lafontaine hatásának tudni be Fáy józan bölcsességét, ahelyett, hogy sokkal természetesebben, a világnézet rokonságával magyarázta volna a hatást. A sok átvételben elvesztek az egyéniségek. Romantikus szépprózánk e szerint a szemlélet szerint első fázisában nem egyéb német minták után készült másolatok többé-kevésbé értéktelen halmazánál.

Az, hogy íróinkra hatottak külföldiek, elsősorban osztrákok, tagadhatatlan. Szinnyei József tanulmányaiban eléggé fölhívta rájuk a figyelmet. A fő forrás a maga korában rendkívül népszerű Veit Weber volt, és közvetve a szintén Weberből merítő Kisfaludy Sándor is. Farkas Gyula pedig arra mutatott rá, mennyire tanítványa a magyar romantikus irodalom, legalábbis átlagtermésében, egészen a külsőségekig, a németnek, illetőleg bécsinek: zsebkönyveink, folyóirataink osztrák példányokat követnek.

De amióta (elsősorban Horváth János és Thienemann óta) az eredetiséget is történetileg változó, koronként alakuló fogalomnak tudjuk, nem pedig egy kornak más korokra erőszakolt mértékét látjuk benne, az ilyen «hatásokat» és «átvételeket» igyekszünk kellő jelentőségükre leszállítani; nem tartjuk őket mindenható magyarázatoknak; sőt, ellenkezőleg: ezeket a hatásokat igyekszünk magyarázni. Az alkotó lélek aligha vesz át olyan gondolatokat, melyek lényétől teljesen idegenek, s az átvétel már bizonyos fokig lelki rokonságot is jelent. Lehet, hogy az író más nyelven beszél, de magát fejezi ki.

Ennek a tanulmánynak, melytől távol áll, hogy teljesnek érezze magát, az a célja, hogy higgyen azoknak az íróknak, akikkel foglalkozik. Nem azt keresi: *kítől vetted*, amit mondasz; hanem arra figyel: *mit* mondasz. Nem német novellákat másoló írószerkezeteket vizsgál, almanach-töltelékeket, hanem *embereket*, akik a maguk világérzését lehelik alakjaikba, vagy legalábbis két cselekményszakasz közé szúrt reflexiójukba. *Életstílusra, magatartásra* figyel elsősorban, nem írott stílusra. Szempontja tehát nem esztétikai, vagy legalábbis nem tisztán esztétikai. Nem szép műveket keres, hanem szép lelkeket. Jogosulatlan szempont? Irodalomba tolaodó etika? Orthodox l'art pour l'art fölfogás szerint lehet. De egy másik fölfogás szerint, mely a szép szolgáltatásban a szép lélek kultuszát is látja, jogosult. Jogosult különösen a magyar

romantikára, mely át- meg át volt itatva mély morális öntudattal, amelyben Széchenyi épp úgy a szép lélek kultuszát hirdette, mint Fáy, Eötvös, vagy Berzsenyi.

A tiszta esztétikának is akadnának itt tennivalói. Ezek a «borzalmas» írók néhol meglepően jó pszichológusok, néhol hangulatokat ügyesen tudnak az olvasóra szuggerálni, néhol pedig határozottan szépen is tudnak írni.

A szépségek azonban soha sem öncélúak. Teljes egészében nevelő célzatú irodalom ez, s ha az írók általában nem is tévednek az elméleti, módszeres pedagógia területére, mint Fáy, novelláikban, regéikben mindig egy kicsit pedagógusok is. Javítani akarják az embert, s rajta át boldoggá tenni a nemzetet. Páratlan morális felelősségtudattal vállalják az igazi írói küldetést, a nemes humanitás apostolságát. Öntudatosan láznak minden erőszak, korlát, konvenció ellen, de nem önmaguk teljes felszabadításáért, hanem hogy helyet készítsenek egy új, bensőségebb közösség számára. A lázadás harca két centrális pont körül forog : a *nő* és a *haza* körül. Régi és új ideál ütköznek össze mindkét helyen. Ott egyének vívják ki független, egyedül lelki vonzalmak alapján erkölcsös közösség-, azaz családalapítási jogukat, s fogalmazák újra a férfiúi és női erények és bűnök értékrendszerét. Itt független, magukban harmonikus, magukalkotta közösségek törekszenek kölcsönös megértő munka, nemzés és nevelés útján az őket magába ölelő nagyobb közösség, a nemzet szellemi, erkölcsi és anyagi szintjének emelésére s ezzel boldogítására a maradi, újításokat s ezzel boldogulást tagadó fölfogással szemben.

Célunk a nagy generációs harc egyik frontjának tanulmányozása a küzdelem első nagy fázisában, a Hittel körüli időig, mikor nagyobb arányokban indul meg a Széchenyi-konceptió népszerűsödése, pontosabban a Bélteky-házig, mely mintegy összefoglalója az addigi romantikus széppróza nemi erkölcs-, szerelem- és családszemléletének.

2. Barokk, rokokó, romantika; nemzedékharc

A barokk életeszmeny aszkétikus, az ember földi hivatását a túlvilági boldogság elnyerésére való készülletben látja. Ugyanakkor hierarhikus : az embert csak mint egy hatalmi rendszer láncszemét tudja értékelni. Ez a szellem határozza meg a nő helyzetét is. Belekényszerítik a családpolitika szolgálatába, még boldogsága árán is, mert hisz életének úgysem a boldogság az értelme. A házasságot a szülők szerzik. «A leányt egyszerűen férjhezadta apja ahhoz, akihez akarta. A leányt megkérdezték és örültek, ha könnyen beleegyezett, de ha nem tetszett néki a kérő, az apa nem sokat gondolt vele és odaigért». Pázmány szerint a keresztény szűz bízza házassága ügyét szüeleire, s imádkozzék, hogy férje jó keresztény legyen. Cserei Farkas írja, hogy a lánynak nem illik beleavatkoznia férjhezmenetele dolgába ; aki ezt megteszi, azt a magyarok szemtelennek tartják. Ha azután a házasság szerencsétlen volt,

a férj kereshetett kárpótlást a családon kívül is, az asszonynak azonban halálbüntetés terhe mellett hűnek kellett maradnia.¹

A barokk életszemléleten a fölvilágosodás filozófiája üti az első rést. Az ember vágyik az öröme, s az öröm nem lehet rossz, mert Isten teremtette az emberbe az öröm vágyát. «Jouissons, Dieu l'ordonne». Megindul egy átértékelési folyamat. Ég helyett föld, Isten helyett ember, aszkézis helyett kéj kerül az emberi törekvések középpontjába. Éljük a mostani boldogságot, ne tagadjuk meg azt magunktól egy remélt, de nem bizonyos jövőendő boldogságért. E gondolat férfi és nő viszonyára való alkalmazásának eredménye prózai szavakkal ez volna: házasodjunk szerelemből. Csakhogy a fölvilágosodott ember életattitűdje, a rokokó magatartás soha sem következetes. Elméletileg mereven új, a valóságban szüntelen kompromisszumokat köt. A gondolatrendszeréből önként folyó szerelmi házasság elve helyett éppen az ellenkező pólusra jut: házasodjunk anyagi okokból, a magunk jólétének vagy a családpolitikának a szolgálatában és keressünk kárpótlást a családon kívül a szerelemben. Szerelem és család különböző dolgok, az érzés, ez üzlet, s nem zárják ki egymást. Az «emberméltóság» századában az ingyenc lelkek kis örömkért örömezt megtagadnak maguktól minden méltóságot. A nő szerelmese tudtával bocsátja rendelkezésére testét egy számára végeredményben közömbös férfinak, hogy szerelmesével aztán megfelelő kényelemben és pazarlással űzhesse játékait; a szerelmes ragaszkodik egy nőhöz, aki csak félig övé; a férj pedig minderről tud, hiszen maga is ezt csinálja. Frivol játék ez a leplezetlen nemiség körül, melynek valódi értelmére majd a romantika döbben rá és megundorodik tőle. Számára a szerelem szentség, melyből két út vezet, egy a családba és egy a tragédiába. S emberileg mérhetetlenül nagyobbak azok a romantikus alakok, akik a szerelmi csalódásba beleőrülnek, akiket családjuk tisztaságát ért sérelmek kiüttlal szakadékokba döntenek, mint a rokokó rugalmas hősei, kiknek élete szükségkép torkollik a kilátástalan életunalomba.

A családi élet méltóságának elhomályosulásával így karöltve jár az erkölcstelenség, először a két nem korlátlan szabadossága, majd a férfi részéről a nő megvetése, gyűlölése, végül a cinikus nőgyalázás, a nemi bosszúnak ez a legbrutálisabb módja.

Franciaország a melegágya ennek a szellemnek, mely a galantéria terjedésével kerül át Bécsbe, onnét pedig Mária Terézia halála után egyes hullámai átcsapnak Magyarországra is. Bobula Ida két jellemző példát hoz föl erre (i. m. 134. l.). Towson angol utazónak Pozsonyban jártakor egy magyar úr fölajánlja, hogy megismerteti egy szép és kívánatos hölgygel, kit ép előző nap csábított el. Az utazó «mély sajnálkozással írja le a tiszteletreméltó szülők oldalán megjelenő gyermekleányt, kinek nagy fiatalsága is kellett volna, hogy tartózkodást parancsoljon, de akinek viselkedéséből sajnos, látni lehetett,

¹ L. ezekre: Bobula Ida: A nő a XVIII. sz. magyar társ.-ban, 25. és 38—40. l.

hogy a csábító dicsekvése nem alaptalan». 1800-ból pedig Kazinczy tudósít egy meztelen bálról, melyet a Hét Választóban rendeztek a mágnások ; névszerint említ többek között egy grótot, ki feleségével és eladó lányával együtt jelent meg és vett részt a tizenhat pár által «minden figelevel nélkül» lejtett táncban.

Nincs itt szó természetesen olyan általános szellemről, mint Franciaországban. Kármántól kárhozottatott mezei életünk miatt nem is lehet. Az azonban tagadhatatlan, hogy a rokokó szabados, kacérkodó erkölce nálunk is megjelent, előbb a nyugati határszél kultúrközpontjaiban, utóbb pedig, a szellemi és társas élet megélénkülésével Pest-Budán is. Az olyan jelenetek, amelyeket Lukács Lajos «A szemüveg» című novellájának hőse figyel meg a színház folyosóján, nem lehettek túlságosan ritkák, ha föltűnők voltak is. Az előtte elhaladókat «felváltá, írja, két csinos leányka anyjokkal együtt, de az öltözet, mely őket ékesíté, a fiatal embert könnyen felingerelhető, testmozgásuk, járásuk a Coquettség legfelsőbb grádusából valók, sokáig néztünk utánok, az anya örvendeni látszott, hogy leányai megérdemelték figyelmünket ; több tettét elhallgatom.» (Szépl. Aj. 1833.).

Amint a barokk életforma üres, hittől nem táplált formalizmussá merevedett, s a mint a fölvilágosodott filozófia elméletileg hangoztatni, a preromantika az életben érvényesíteni igyekszik a szerelem jogait, pár generáción belül el kellett következnie a reakciónak a rokokó élet szabadosságai ellen ; el akkor, mikor egy nemzedék a saját szerelmén át érzi meg az erkölcstelenség tragikumát. A férfiúság szabadságlevelé a nő elcsábítására, gondolja a materialista rokokó. De amikor arról van szó, hogy a fiatalember mellől a testi és lelki vonzalmak rejtett törvényei szerint magáénak érzett és szeretett lányt akarják elvenni, hogy megrontsák és otthagyják, az ifjú föltétlenül az erkölcs pártjára fog állani.¹

Ugyanez a nemzedék találja magát először szemben a barokk formalisztikus családpolitikai házasság szemléletével, mert ép azért, mert erkölcsös, mert rokokós kompromisszumokra nem hajlandó, egészen szeret és egészen akarja azt, akit szeret ; és mert a családalapítás dolgában nem ismer más szempontot, mint a szerelemét. Kapcsolatban van ez az emberi élet megnövekedett értékével, mely újra csak a fölvilágosodás gondolatrendszerére utal a transzcendens barokkal szemben. Reakció a rokokó szabadosság és a barokk családpolitikai kényszer ellen a szív, szerelem és erkölcs nevében, krisztusi alapon való újjáfogalmazása és megvalósítása a szerelem teremtési és a házasság krisztusi gondolatának : ez a romantikus nő szemlélet és szerelemérzés lényege.

A lázadás gyökerei a fölvilágosodásba nyúlnak, de maga a lázadás nem elvont eszmei, hanem személyes jellegű : a maguk szerelmén át érzik

¹ Analóg eset az új orosz nemzedék reakciója a teljesen szabad szerelem ellen. L. Schütz Antal : A házasság, 13. l.

meg a fonátságokat és igazságtalanságokat. Ezen írók nagy többsége dilettáns. A gyakorlott író, a művész tudja, hogy a legnagyobb erkölcsi hatást a gyarló valóság realista bemutatása kelti. Nekik ehhez a kegyetlen realizmushoz nincs érzékük. Az erkölcstelenség, a kényszer fölháborítja őket, változtatni akarnak ezen a szellemen, haragjukban a dilettáns fegyelmetlenségével keresik a tulzó színeket és jeleneteket, indulat vezeti a kezüket, s a képből sokszor torzkép lesz. De nem azért, vagy legalább is nemcsak azért lesz torzkép, mert ijesztgetni akarnak, vagy mert a németek is torzképet rajzolnak, hanem mert nem elég művészek ahhoz, hogy fölháborodásukat aszkétikus fegyelemmé váltsák, vagy egy-egy határozott alakba lehelve objektiválják. De a kép torzsága mögött a lélek haragja zajlik : itt van a romantikus borzalmak és valószerűtlenségek lelki hitele : bűnhődtetnek és büntetnek kétségbeejtő kegyetlenséggel, mert kétségbeejtő élességgel érzik a saját sorsukon a bűnök következményeit. Ismeretes Fáy András ifjúkori szerelmének története. «Apja udvarházában, Gombán egy szegény nemes családból való nevelt lány élt, kit Fáy különösen kitüntetett. A szülők nem szívesen vettek erről tudomást és háta mögött férjhez adták a leányt . . . Egy meg nem értett és családi intriga által megjátszott szenvedély . . . búskomorságra válván lelkének egy időre ólomterhe volt.»¹

Volt azonban egy író, akiben volt erő, hogy ezt a szerelmi, nemi, erkölcsi problémát kiragadja a dilettantizmusból s a művészség legmagasabb fokára emelje egy halhatatlan remekműben : Katona József a Bánk bánban. A kor páratlanul erős tragikumérzését (a komoly novellák legtöbbszörében szerelmi tragédia csírái rejlenek) tárgyiasítja egy történelmi alak megjelenített sorsában. Ilyen értelemben Bánk modern hős; tragédiája a későbarokk-rokokó és romantikus szerelemérzés és erkölcstudat összeütközése.

A házassági formalizmus elleni küzdelem szükségképpen vezet a szociális problémához ; a főszerepet itt is érzelmi mozzanatok viszik, az eszmei megfontolás másodlagos. Az ember, — legyen akár férfi, akár nő — értékét nem a vagyon jelenti, hanem a lélek ; a boldogság a lélekből fakad, ennek érdekében jogosult és erkölcsös a lefelé házasodás is. A különböző rendűek közti szerelmet ismerte a barokk is, a heroikus románok kifejtésében azonban az alsóbbrendűség csak időlegesnek, látszatnak bizonyult, s kiderült az előkelő születés és gazdagság. A romantika ilyen kompromisszumot egyre kevesebbet köt (többnyire csak vígjátékokban), a szerelem többnyire egyedül csak a maga erejével győz (Klári, Szépl. Aj. 1827). A legszebb példát újra Fáy élete szolgáltatja. «A kor és előítéletek dacára házasságra lépett a főthi bíró nem rangbéli lányával». (Erdélyi i. m. 89. l.).

Világnézetek harca ez, s a világnézeteket nemzedékek képviselik. Az idősebb generáció a formalisztikus barokk szellem hordozója, nemes lelkei azon-

¹ Erdélyi Pál : F. A. élete és művei, 26. l.

ban, mint a Bélteky-ház Rónaypataky generálja, megértéssel fordulnak az új életérés győzelméért küzdő ifjak felé. Ez az ifjú nemzedék azonban nem egységes. Részben még a rokokó magatartás jellemzi, mely ellen a romantikus erkölcs képviselői ugyanolyan elszánt és nemes hévvel küzdenek, mint a barokk formalizmus ellen.

3. Barokk-romantikus nemzedékharc. Akadályok, elfogultság, új szellem

Az új életérés küzdelmének egyik frontja a barokk-romantikus nemzedékharc. A fiatalok szeretik egymást, az idősebb rokonság és a szülők különféle külsőleges okokból meg akarják akadályozni egybekelésüket.

Kisfaludy Károly «Nelzor és Amida»-ában még teljes a barokk szellem győzelme. Nelzor és Amida szeretik egymást, de kiderül, hogy Nelzor szegény fiú és Amida királykisasszony: nem lehetnek egymáséi. Amidának föl kell áldoznia magát. «Sokat ad a szerelem, mely élesztő harmatként vidítja a csüggedő lelket, de létünk egészen azé nem lehet. Szent tartozások lekötve tartanak, éltünk egy részét elfoglalják és szüntelen áldozatokat kérnek, habár a szív sérelmétől zokog.» Amida lemondása nemes áldozat, mert az egyén fölötti közösség javára, az állameszme szolgálatában történik. A szerelmek akadálya azonban rendszerint külsőlegesebb szokott lenni.

Elsősorban a családpolitika. A családfő célja háza hatalmának, birtokának, előkelőségének fönntartása és növelése, ennek elérésére valóságos haditerveket készít, melyek végrehajtásában az egyénnek, tulajdon gyermekének csak a lelketlen, eszközül használt közkatona szerepe jut. A novellisták ezt a nemzedékantitézist keresik a multban is, sőt szinte csak ezt a tragikumot látják meg benne. Így a történelem generációk sorozatos harcává válik. Örök emberi ellentétekből fakadó probléma ez, s mert örök, tragédiái minden korban voltak, de inkább csak kivételképen, nem olyan általánossággal, mint a romantikus elfogultság látja. Az írók koruk feszültségét vetitik vissza a multba, a fiatal szerelmeseket fölruházzák a romantika gondolataival, a történelmet a saját eszmeviláguk igazságának illusztrációjává fordítják, melyben a valóságban voltak ugyan mindig lázadók, de a nagy többség teljesen magáévá tette kora fölfogását, hisz belé nevelték, akár szerelmi, akár más kérdésekben.

A szerelmi házasság legfőbb akadálya a birtokpolitika. Mult s jelen egyaránt bőven szolgál példáival. Kisfaludy Sándor Szentmihályhegyi remetéjének (Aur, 1823) hőse, Bodor Imre, megmenti ura életét, jutalmul annak Lilla lányát kéri. Az apa elúzi, az ifjú meghal szerelmi bánatában, a lány követi a sírba: nem lehettek egymáséi, mert az ifjú szegény volt. A rövidlátó apa «kevély hálája» a díszes temetés. Kovácsóczy Izája (Aur. 1824), kit apja elszakaszt szerelmesétől, esküvője reggelén mérget iszik s az oltár előtt hal meg. Balla Károly Csóvárában (Aur. 1825) a kényszerű esküvőre jön meg az igazi

szerelmes, a lányt hűtlennek hiszi, megöli, maga megőrül. Devecseri Gyula Vilmája (Sas 1831) Várit, apja ügyvédgyakornokát szereti, apja azonban egy gazdag birtokoshoz kényszeríti, kivel boldogtalan lesz.

Az erőszak bűnhődése lelkiismereti: léte következményeit kénytelen szemlélni a segítség minden reménye nélkül, s nem marad számára, csak a késői megbánás, vagy a kétségbeesés. Vilma apjának «szíve vérzett leánya mindenkori megpillantására, mert önmaga volt oka szomorú sorsának. Vári gyakran eszébe jutott, s kincsei felét örömet odaadta volna, ha visszaidézi a lefolyt időt».

Akadály a házasságnak a származásbeli különbség is. Ez rendszerint párosul a vagyoni akadállyal. Mailáth János Villi táncában (Aur. 1822) Oroszlánkő ura, erőszakos kényúr, udvarnokával, Zalánnal levelet küld a szomszéd klostrom priorjának. Foglalatja: «Halált e levelem kézhezadójának, mert alacsonyabb sorsú létére leányomat szeretni meri.» A lány bánatában elhal, s az apa lelkiismeretfurdalásuktól gyötörve eljut életfölfogása lehetetlenségének beismeréséig: «bévségében nyomorult halandó.» U. I. Erdődjében (Szépl. Aj. 1824) Drágfy Lenka a szegény, de erényes Eleket szereti, az ifjút megölik, Lenka utána hal, a zsarnok apa megtér. Majovszky «Hiv szerelem győz» című novellájában (Szépl. Aj. 1832) a nem nemes Zsuzsi s a gróffiu Sándor szeretik egymást, megszöknek a kényszerű rangbéli házasság elől, egymáséi lesznek, boldogan élnek, Zsuzsiból Sándor úri asszonyt nevel, évek multán a szülők is megbocsátanak.

Másutt bizonyos érzelmi családpolitika áll a fiatalok boldogságának útjába: szülők közti harag, ősi bosszú. Kisfaludy Károly Vérpoharában (Aur. 1823) Hedvig anyja egykori elcsábítójának fiába, Ákosba szeret bele, apja együtt látva őket szörnyet hal. Árvaffy Béla novellájában, a Julia feltámadásában (Sas 1831) a Gáchy és Zalányi családok állnak szemben. Zalányi győz egy csatában, Gáchy örök bosszút esküszik. Lánya az ifjú Zalányit szereti. Az apa a maga hatalmi rendszerébe akarja kényszeríteni gyermekét, eszköznek tartja, érzelmeit nem érti. Mikor a szerelmében bánkódót vigasztalni akarja, jövendő hatalmát emlegeti. «Visszaderül még Zápolya napja, s akkor te Julia! hatalmasabb leszel, mint az ország királynéja.» Mindent megadna neki, csak egyre nem képes, önmaga lelki legyőzésére a mások boldogságáért. A bosszú mániákusa, a családi bosszú rögeszméje egyre mélyebb örvényekbe sodorja: fához kötözi, kolostorba kényszeríti, végül megmérgezi lányát. Bűnhődése nem marad el, lelkiismeretfurdalás gyötri, saját házában hontalanná válik, s «egy leánya árnyától üldözött eszeveszett úrként» hal a Tiszába.

Ezek mögött a novellák központjában álló, ihlető tragédiák mögött a háttérben hasonlók lappanganak, mind magja lehetne egy-egy elbeszélésnek. A Villi tánc életmentő priorja egykor Zalányi anyját szerette, ép oly reménytelenül, mint Zalányi az oroszlanlkői várkisasszonyt. A Julia feltámadásában

Gáchy második felesége szíve ellenére ment férjhez, a klostrom fejedelemsasszonya kényszerből lett apáca.

A dilettáns író haragja a kényszerítő, vagy kényszernek segédeszközül szolgáló, azt a maguk javára kihasználó alakok vonásait az irrealitás, a karikatúra felé tolja el. Pálmai Imre, Vilma kényszerű vőlegénye vad, műveletlen, ellenszenves. «Akkor is barátjai körében tobzódik, midőn anyai örömök derültek hitvesére, s bosszankodva kérdezte megjöttök, mi gyerek sikoltozik a mellékszobában.» Valóságos szörnyeteg Szentmiklósy Aloyz «A szép Eszteré»-nek Arslán grófja is. Aljas, érzéki férfi. «Egyike volt a szerencse azon elkényeztetett kedvencinek, kik azt hiszik, hogy mindent szabad tenniük, mit hatalmuk- s tekintetekkel, bármi kárhozatos módon is, kivihetnek.»

Ami itt harag, a vígjátékokban szatírává válik. Öreg kérők, haszonleső lovagok, rövidlátó szülők gúny tárgyává lesznek. Az ifjak ép gyengéik s hiúságaik maguk hasznára fordításával győznek. Ritkább, mert nagyobb művészi biztonságot követel, a stíluson át éreztetett harag vagy megvetés. Majovszky «Hív szerelem győz» elbeszélésének eleje ilyen: mesalliance lehetőségére ájuldózó anya, nagyképű tanácskozás, mely elhatározza Helena és Sándor házasságát; «volt ugyan némely, aki azon kérdést tette: ha valjon szeretné-e egymást az ifjú pár; de az efféle tsekélység feleletre sem tartatott méltónak. Ha tsak a fő dolgok rendben vannak, a mellékesek önként meglesznek.»

A barokk fölfogás, illetőleg gyakorlat szerint a nő kötött, a férfi szabad, a nő hűtlenségért elvben halállal lakol, a férfi nem tartozik számadással asszonyának. Gyakorlatok a gyermek-eljegyzések; gyakorlatuk csak erősíthette a kétlaki morál hitét. A nő alantasabb lény, «házi szolgálatra és gyermeknevelésre termett hitvány némben, kit szigorúan kell tartani és kinek a házon kívül nincs keresnivalója.» (Bobula i. m. 52. l.). Nem veszik komolyan. Nem bíznak se jellemében, se szívében, se eszében. Kovácsóczy «Indulat hatalma» c. művében Lórát még gyermekkorában eljegyzik Aladárral. «Aladár lepkény indulatja keveset gondolt e kötéssel, csapodár kénnyel szállongott egy életvirág-kehelyről másikkra, tudván atyja választását, kit szívének szeretni, vagy ha szeretni nem is, de pályatársul és létosztályosul fogadni kénytelen.»

A nő számára a nemiség és házasság mind fiziológiai, mind pszihikai fölépítésénél fogva többet jelent, mint a férfinak. Nagyobb, súlyosabb áldozat. Sőt, egyedül részéről áldozat. A nő odaadja magát, a férfi birtokbavesz, a nő teljes értékében csak egyszer adhatja magát, a férfi számtalanszor birtokolhat. Mihelyt kényszerről, tragikumról van szó, annak igazi szenvedője s hordozója mindig a nő. A nőben a magát adás eltörülhetetlen nyomot hagy és gyermeket eredményez. Ezt az egész nemi viszonykomplexumot csak úgy érezheti nemesnek, emberhez, Isten terveihez méltónak, ha vagy lelki vonzalom, szerelem szenteli meg, vagy pedig heroikus megadás, mely az életet az áldozat magasztos légkörébe emeli.

A barokk korban a barokk házasságszemlélet nem hatott erőszakosnak.

Korszerű volt. Más volt az élet, a nevelés, az emberek lelki világa. A lányt áldozatra nevelték, a családi élet a kor viharában férfi és nő közös erejű fészekvédelme, a férfi védi odakint a hazát, a nő idebent a családot, gazdaságot vezet, kereskedik, ha kell, várat véd, nem ér rá saját helyzetén gondolkodni, nem medítál, hanem teljesíti kötelességét, neveli gyermekeit. Ám amint békésebb, fényűzőbb, kultúráltabb idők jöttek, kicsúszott a barokk szemlélet alól a valóság alapja. A preromantika megtanította az embereket a szenvedésre és a szenvedés keresésére. Ami eddig egyszerű sors volt, az most tragikum lesz. S a nő, a szenvedő alany lázadni kezd. Annál inkább, mert a testi élet értéke a fölvilágosodás folytán megnövekedvén, nő és férfi egyaránt minden vonatkozásában következetesen végiggondolják a szerelmi életet. A lázadást az írók visszavetítik a történelembe, megjelennek a romantikus hősnők a magyar előidőkben, hősnők, kik kissé átöltözve ép úgy beleillenek a Béltoky házba, mint a magyar nép zivataros századaiba.

Aladárral az «Indulat hatalmá»-ban szemben áll Lóra, «ki az ilyen erőltetést utálva tellyes meggyőződéssel hívé: hogy az érzelmek nem tűrnek készítő bilincseket, röptük szabad, s honok tiszta mint a menny, honnan származnak.» A romantika a lázadó nő pártjára áll. Már az ellenszenves alakok túlzó rajza, az erőszak kegyetlen bűnhődése is erre mutat. Elítéli azt a férfit is, aki nem tudja értékelni a női áldozatot. A nő lelki nagysága áll ilyenkor szemben az önző, felelőtlen férfival. A Vérpohár Hedvigje elfelejti a multat, el apja halálát, el mindent, csakhogy Ákosé lehessen. Ákos háborúba megy, kitünteti magát, a király összeházasítja Drugeth Máriával. A lakodalomra megjelenik Hedvig s öngyilkos lesz. Erkölcstelen azonban ő a győztes. Kisfaludy Sándor Megbosszult hitszegőjében (Aur. 1824) Lébényi eljegyezi Lenkát, de megtudva, hogy csak a kevés hozományt kap, elhagyja. Barátnője s annak fivére bosszút állnak a hitszegőn. Mátyás király igazat ad nekik:

Szívárlás! — bár írtt törvény
 Azt nyilván nem fenyítte,
 S bár az embert gyarlósága
 Könnyen bele kerítte,
 Mindig vétek; — s bár jutalom
 Azt nyomban nem követi,
 Előbb utóbb a természet
 S igazság megbünteti.

Szent maga az érzelm is, nincs helye körüle játéknak, kísérletezésnek; aki megsérti méltóságát, méltán bűnhődik. Ez a témája Árvaffy Béla osszianista «Sírok»-jának (Sas 1832). Dalaira s Béla boldog szerelemben élnek. Fölkerülnek István esztergomi udvarába, itt egy külföldi tanácsára Béla próbára akarja tenni Dalaira hűségét, s szerelmi kalandjáról beszél előtte. Dalaira hú marad,

de bánatában remetének megy, s a kétségbeesett Béla csak évek múltán talál rá véletlenül egy vadászaton.

A régi fölfogás szerint (Balla K. : Csővár, Aur. 1825.)

... az atya akaratját
Akkor is kell fogadni,
Ha lányától reményt, éltet,
Sőt mennyet kész tagadni.

Ép ez ellen lázad a nő, ép ezt tagadja, ennek lehetetlenségét mutatja be történeti példákön a romantika, mely szerint :

... egy atya nem teheti,
Hogy leányának érzeti
Ugyanazért égjének,
Akit nem kedvellenek.

S hogy kit kedvellenek, az egyedül a szív dolga. Nem függ se vagyontól, se születéstől. Drágfy Lenka így gondolkozik : «A szántó-vetőt is abból azt agyagból parantsolta az Alkotó e Világra, mellyből engemet : ki botránkozik meg tehát bennem, ha az élő virtusnak inkább, sem mint az arany szemfényvesztő Halmának vagyok, imádója . . . Gyarló emberek ! a szegény és gazdag egyenlő Teremtés, s a nagy Lélek sokkal pompásabban emeli fel porából a boldogtalant.» Az oroszlánkői várkisasszony így kérdi a Villi táncban : «Mit ? ismer a szívnek tiszta gerjedelme ősi származást ?» Még a szegény, szelíd mártír Julia is függetlennek tudja szívét : «Éltem a tiéd, de szívemet a teremtés hatalma magamnak adta.» Lenka és Elek meghalnak, de eszmeileg ők győznek ; igazuk bizonyága a megtért apa késő könnyei. A «Hív szerelem győz» jobbágy Zsuzsija így panaszkodik : «Melly kábaság, hogy nemes tsak nemest, nemtelen tsak nemtelent szerethet, mintha a jó Isten szívünkbe nem épen azon indulatokat plántálta volna, mint az urakéba.» Sándor gróf azonban már sokkal inkább romantikus lélek, hogysen a családi parlament rendeletének alávesse magát. Eljárása helyességét boldogságuk s a szülők későbbi belátása igazolja.

Szív szerinti szerelmi házasság, az ifjúnak szerelmi dolgokban önrendelkezési jog az erkölcs határain belül : ezek a romantika követelményei s vivmányai a barokk, családpolitikai elgondolásokkal szemben. A harcban a nagyobb részt a nők vívják, mint a régi fölfogásból eredő tragikum fő részesei. Nem teljes fölszabadulás a cél, hanem a harmonikus házasság lehetőségének a megszerzése. Aki ennek útjába áll, azt a romantika elítéli. Új értékelése, új megbecsülése jár ezzel a nőnek, s ugyanakkor a kiszolgáltatott, védtelen nő erkölcsi fölényének elismerése akár a régibb fölfogású, akár az újabb rokokó, tehát mindenképen erőszakos férfival szemben. Tiszteletre csak az méltó, ami erkölcsös.

4. Rokokó és romantika. Ellentétek. Bánk bán

A rokokó a fölvilágosodott ember magatartása. Két nagy árnyalata van. Egyik az érzelmibb, finomabb, kicsiny szépségek halk élvezése, bizonyos kacér szemérmesség a szerelemben, hűvös, objektivált szerelmi vallomások, szerelemről való beszélgetések, tetszelgő kiélése a fájdalomnak, vonzódás a természethez; kies angol kertek promenádjain való ábrándozás a tűnt időkről és a távoli tájakról, búsongás csinált sírok fölött és merengés a különféle fabrique-ok tövében, önelvezés hangulatos jelenetekben, intellektualizmussal átmeleg-átszótt érzelmesség. Innét egyenes út vezet a romantikához. A Klári című fiktív leveles novella (Szépl. Aj. 1827) szinte szimbolikusan utal ezekre a kezdetekre. Sétálni mennek a barátok, egy rousseau-i majorba érnek, a major mellett domb, lejtőjén ül Klári és Richardson Clarissáját olvassa. Clarisse, Julie, Werther ugyanannak a nagy családnak tagjai, nővérük Fanni és T-ai Józsi fivérük. Fanni és T-ai tragikus szeretők, tragédiájuk fölött a barokk formalizmus szűk égboltozata feketéllik, Fanni bújában elhervad, s holta után mi más várhat a lángoló szerelmében tárgytalanná lett Józsira, mint a wertheri öngyilkosság? A preromantikus Kármán elsőnek emeli föl erőteljesen szavát a rövidlátó szülői önkény ellen, a legtragikusabb büntetést mérve a szülőre: segítség nélkül kell látnia tette gyümölcsét, gyermeke pusztulását. (Talán nem véletlen, hogy mintegy évtizeddel előbb a szintén preromantikus Ányos kelt a megvetett nő védelmére, bizonygatva, hogy az is Isten teremtménye.) A lázadó Kármán fölháborodik a materialista rokokó piperés eszménytelenységén is, szembeállítva vele a családi boldogságot (Módi — Új házasság levelei).

Fanni elpusztul, a romantikusok azonban élni akarnak. Hóseik preromantikus elődeiktől még gyakran öröklik a lágyszívűséget, de már egyre több a kemény férfi és kitartó nő. Kisfaludy Károly «Barátság és szerelem»-ben (Aur 1823), Kétesy csupa gyámoltalan tétovázás, csupa passzivitás; barátja, Rényi már új ember: érző szívű, de nem elomló, célratörő, biztos, erőteljes. Programja:

Nincs sors, nincs hatalom, ha erőd van küzdeni magaddal.
Légy szabad, állhatatos, s mennyei pálma tiéd.

A Kétesy-féle tehetetlen, zilált alakoknak alul kell maradniuk a szinte rettenthetetlenül erőszakos későbarokkal szemben, ha csak egy erőskezű barát (mint a Barátság és szerelemben), vagy a véletlen (Majovszky «Egynek kár, másnak haszon»-jában például egy különöc öregúr furcsa végrendelete) nem jön segítségükre.

Nem így Szemere Hivatalának (Aur. 1822) Therézája. Művelt széplélek, olvasó nő, azok közül való, akikre Kármán számíthatott Urániája megindításakor. Ő nem adja meg olyan könnyen magát, bár inkább passzivitásával győz. Völegénye, Dlugóvszky, tipikus magyar parlagi-barokk alak. Menyasszonya

bonyolultságát képtelen megérteni. Mikor eltiltja könyveitől, Theréz így felel : «A szent természet légyen hát ennekutána könyvem ; annak kebelébe öntöm ki érzéseimet». Végül is az alkalmatlan vőlegény fölsül.

A «Hív szerelem győz»-ben Sándor gróf már úgy harcolja ki boldogságát ; vele a romantikus férfi bátor aktivitása győz.

A rokokó érzelmibb változata, a preromantikus színezetű, egyenesen fejlődik romantikává. Ez az érzelem, szív, szerelem, szabadság, természet fölfedezése, mely azonban saját mámorra könnyeiben határozatlan tömeggé oldódik. Ebbe az elomló, feminin testbe illeszti gerincül a céltudatos férfiasság határozott erejét a romantika. Ő célokért lelkesül már, nem magáért a lelkesülésért.

Másik árnyalata a rokokónak a szabados, érzéki, materialista. A nemiségnek részint egészségtelen eltagadására, részint természetellenes ellégiesítésére jövő brutális reakció ez, támogatva az antibarokk aufklärista filozófia elveitől. Nem törődik a lélekkel, érzéki örömei után fut, nemcsak hogy titkot nem csinál a nemiségből, de még a szemérmét is lerántja róla, a szerelemben kizárólag testi vonatkozású dolgot lát ; a férfi felelőtlen, a nő ledér, eszközökben egyik se válogat. Voltaire cinizmusának, a materialista filozófusok ideáلتalanságának világa ez.

A romantika ezzel az alsó érosszal szemben a fölsőbb érossz egyedül emberhez méltó voltát hangoztatja. A szerelem nem két test időleges kapcsolata, hanem lelkek örök rokonsága. A pillanatok alatt, első látásra fölébredő szerelem nem testi vágy szülötte, hanem a lelki összeillés megsejtése. Nem vak szerelem ez, mint a testi, hanem tiszta homlokú, világos szemű. «A szerelemben egyszerre, sokszor már az első találkozáskor — mert az én-te közösséget az is jellemzi, hogy mindig Isten kegyelméből való, nem összetákolt valami — megnyilatkozik a szeretett te-nek sajátos értékessége, nem részletekben, vagy éppenséggel foszlányokban, hanem a maga egészében, nem fölszínesen, hanem úgyszólván a személyiségnek magában : az, amit Isten mint értéket és föladatot beléhelyezett ; s ez az értékesség azután kiragyog a szerető számára a szeretett személynek minden vonásán, mozdulatán és tettén». (Schütz i. m. 87. l.) A romantika lelket keres, tehát a lelket veszi észre mindenben. Aki a test után megy, azt kigúnyolja, megveti, s mint igazságot szolgáltató író, megbünteti. Egy névtelen «Késő bánat» című elbeszélésében (Szépl. Aj. 1823) szerepel a kacér Nelli, aki hiúságból elcsábítja lovagja legjobb barátját egyszerű menyasszonya mellől. Később csapodárságait kolostorban vezekli. Művészibb eszközökkel mutatja be az alsó érossz aljasságát a fölső érossz s étosz nemességével szemben a Klári. Klári egyszerű parasztlány. Egy gróf elszökteti családjától, házassági ígérettel magáévá teszi, de csak mint szeretőjét tartja. Klári megutálja ezt az életet s elszökik. Menekültében találkozik a gróf volt tanítójával, ez kísérelőjévé szegődik, szállására viszi, s ott erőszakoskodni kezd vele. Klári sikoltását meghallja egy tiszt, megszabadítja a lányt, haza-

viszi anyjához, majd visszaengedi falujába. Szülőit már nem találja ott Klári, egy majorba szegődik pásztornak. Itt talál rá Vágfalvi, megszereti, s multjával, származásával és a megszólásokkal nem törődve magához emeli, asszonyává teszi. A gróf és a tanító ellenképei Vágfalvi és a tiszt : az ő nemességük fényében látszik teljes valóságában azok megvetendő volta, a romantikának az érzéki, materialista rokokóval, általában a magasabb érosznak az alsóbbrendűvel szemben való fölénye.

Ez a rokokó férfitípus nemcsak aljas, hanem gyáva is. Csak akkor hős, ha védtelen, kiszolgáltatott nőről van szó. S még itt is fortélyokkal él ; maga még vétkezni is hitvány ; kéjre vágyik, s csak lopja a kéjt, és amíg lop, remeg. Mint meráni Ottó.

A Bánk bán sokkal hatalmasabb mű, semhogy egy kor vagy szellem pusztá illusztrációja lehetne. Itt már nem *író emberről* van szó, hanem *teremtő zseniről*. De a zseni is a korban él, s alkotásai többnyire a kor nagy problémáit emelik a tökéletes művészet időtlenségébe. Bánk történeti alak, de tragédiája modern ; Katona azonban kiváló drámaíró volt, aki bele tudta magát élni a történelembe, az endrekori Bánkot tudta életre kelteni, s nem modernizálta, romantizálta el hőségét, mint ahogy a novellisták tették. De túl a nemzeti problémákon, melyek Bánknál inkább ürügyül szolgálnak s csak Petúr bán történetében van központi jelentőségük, ott van a szerelemföltés, a sorsdöntő küzdelem erkölcs és sunyi érzékiség közt : a rokokó-romantikus ellentét gyökere. Katona József nem akart Bánkban romantikus, Ottóban rokokó alakot rajzolni. Tisztaság és tisztátalanság harca egyidős az emberiséggel, örök emberi. A történelem nagy korváltásai örök emberi problémák összeütközései ; a régivel szemben föllépő új eszme az örök lelki tartalomnak egy az előző eszmevilágtól elhanyagolt mozzanatát hozza fölszínre, állítja központba s juttatja diadalra. A romantika a tiszta erkölcs vágyát. S hogy itt örök emberiről van szó, azt éppen a Bánk bán mutatja, mely kora nagy problémáit a multban is meg látja, nem visszavetítve, hanem a maga *akkori* teljességében. Kora szelleme is inspirálhatta, hogy ép Bánk tragédiájában teljesedett ki tehetsége. Műve a maga korszerűségében és ugyanakkor korhűségében olyan, mint fölrántása egy ablaknak, melyen át időtlen távlatokba nyílik kilátás. Problematikája kettősségével (nemzet és család) ismét korszerű műnek bizonyul, s más síkra vetítve fejezi ki azt, amit a dilettánsoktól Fáy-ig minden író érzett, s amit páratlan tömörséggel fejezett ki egy Katonához méltó zseni, Berzsenyi :

. . . Minden ország támasza, talpköve
A tiszta erkölcs, mely ha elvész,
Róma ledül s rabigába görbed.

Tiszta erkölcs a rokokó szabadossággal szemben, tiszta erkölcs minden feslettséggel szemben. Az a gróf, aki Klárit kiragadja a rousseaui idillből, az

a tanító, aki erőszakoskodik vele, rokonai annak az Ottónak, aki még ahhoz is aljas, hogy elbukni tudjon ; az a tiszt, aki megmenti Klárit, az a Vágfalvi, aki magához emeli, Bánk lelkének barátjai. Csakhogy ami ott dadogás, dilet-tantizmus, az itt hatalmas erő, lendület, művészet. A szerelemzésnek az a megrázó tragikuma, mely Kármán óta ott bujkál a novellákban, itt, mint régóta forró erők lökéseképen egy magányos, csodálatos hegyóriás, kiteljesedik. Ottó színleléseit («színlett feláldozásom annyival jobban kötöz szívéhez . . .» Proológus) ismerik a rokokó materialista lovagjai is. Biberach nőszemlélete az elfajult galantériáéval azonos :

A férj se várjon
Az asszonyának szívétől soha
Többet, csak amit egy becsületes
Kalmártól: ez bármilyen szentül is fel-
Fogadja a kiválasztott jószágának
A félretételét — mégis hazud —
Egész örömmel adja által a leg-
Elsőnek, aki értek többet ad.

Ottó és társai azok, akiktől levésükkor

Már úgy megundorodott az alkotó,
Hogy félbenhagyni dolgát kénytelen volt.

Melinda, a kiszolgáltatott nő, megveti a hitvány kéjencet (I. 10.), de gyengeségében a gyáva férfi alattomos üzelmei ellen nem tud védekezni. Nagyságában és gyengeségében mennyire romantikus nő és mennyire örök nő ! És védelemre szorultságában mennyire szeretni kell ! A férfi önmagában nem egész, Isten ellenképet teremtett neki, s amikor ezt szereti, a maga gyöngéd-ségét is szereti, mert milyen jól esik a rettenthetetlen hősnek, a nagyúrnak gyöngének lenni, megszelídülni egy virágszerűen törékeny lény előtt, aki az övé, akit ő véd ; milyen jól esik adni, szeretni, ölelni ! Mennyi gyöngéd becé-zés, mennyi boldog elcsöndesülés húzódik meg Bánk gyönyörű szavai mögött, mennyi puhaságában felejthetetlenül édes emléke simogatásoknak, mikor remeg az erős férfikéz, mert fél, hogy összetöri azt a leheletfinom életet, mely tenyerei alatt meghúzódik :

Hát a világnak egyik pólusától a
Más pólusig, szerelmeimben, én
Miért öleltem mindent egybe? mért
Mindent? miért tebenned, oh Melinda !?

A nagy, erőteljes, kemény férfi csupa lány szerelem lesz e mellett a szép-séges fiatal asszony mellett. Már fenyegetnek a gyanú árnyai, már tornyo-sulnak a felhők, már lobogtatja az erősödő szél Tiborc rongyait, s nem úgy

hatnak-e Bánk szavai e fenyegető égboltozat alatt, mint egy nemes, felejtetetlen szerelmi vallomás :

Melinda ! és mindig Melinda ! — szent
Név ! égi s földi mindenem javát
Szorosan egybefoglaló erős
Lánc . . .

A halk, törékeny Melinda erős lánc Bánknak : a szerelem leggyönyörűbb paradoxonai közül való ez. Mint mikor a vihar elsimul egy virág előtt. A lovag szerelme ez, s a romantikusé. A férfinak nem cikk a nő, hanem társ, élete része s részben élete értelme, lelke egy fele, erős lánc ; ezt a nőt, ezt a védett, boldogító kincset kísértetni, gyaláztatni tudni annak, aki a szerelmi viszonyt minden vonatkozásában végiggondolja, ráeszmélni arra, mit jelent az, hogy akit ő, a hatalmas, erős, lelke minden alázatos gyöngédségével vett körül, egy kóbor kerítő aljas testiségének játékszere lehet : ez valóban az örület kapuja. Az egybefoglaló erős lánc szét pattan, és

Mint a vándor a hófúvásokban, úgy
Lelkem ingadoz határtalan
Kétség között s eszem egy nagy óceánban
Lebeg, veszejtve minden csillagot.

A hatalmas lélek meginog, mert léte alapjai inganak ; a tükörképet bezúzta egy bíboros gazember felelőtlen keze, s a tört cserepek örvényéből a fölé szédülőre egy örült arca vigyorog vissza, egy arc, melyen a gyilkosság gondolata feketéllik, a jogosnak érzett gyilkosságé :

Meggyilkolom ott előtte
A bíboros gazembert ; és ha a
Vesztőpiacra hurcolnak, kiáltom :
Azért jutott hóhér kezébe Bánk, mert
Hitvese virtusát bosszúta meg.

A szerelemfélézés paroxizmusában Bánk embersége félelmes arányúvá nő, s lázas szavai megrázó erővel fejezik ki azt, amit a rokokó felelőtlenség ellen lázadó romantika csak dadogott, körülírt :

. . . S ha husomat
Lerágja a kerítő asszony akkor,
Még csontomon is elviszem Melindát.
Egy elhagyatott helyen legyen
Inkább kenyéren s vizen, mintsem itt
Pompában, bíbor és a hermelin
Bemocskolásra eszközül vettessen,
S szolgáljon egy bujának, akinél még
Drágább s becsesb előttem a kutyám.

És :

Óh semmi sincsen oly gyalázatos,
Mint visszaélni az asszonyi gyengeséggel.
Az alkotónak szentségébe be-
Törés ez — és kigúnyolása, hogy
A legcsekélyebb férgecskének is
Terepelt oltalom-fegyvert, csupán
Az asszonyállatról felejtkezett el.

S még az összetört Bánkban is a szerelem sír föl, csodálatos vegyülékben kétségbeesésnek és remegő gyöngédségnek ; nem a királynégyilkos nagyúr ez, nem a király utáni első ember, nem a szédítő magasból lezuhant hatalmas, hanem a pusztá ember, a szeretni vágyó, simogatni akaró, gyöngéd, adakozásra szomjas férfi, az örök nemes férfi és a romantikus szerelmes :

Ó, hogy néked is csak egy
Volt életed, te is hogy sebhető
Valál! Hol a könny, amely ennyi kárt
Fel tudna olvasztani? Szaggassatok
Homloktokon sebeket s vért sírjatok ;
Letépetett az Istennek remekje.

Bánk szerelme lovagi, romantikus szerelem és keresztény szerelem. Bukása győzelem : a szerelmi erkölcs szentségének, a szerelmi erkölcs megsértése tragikumának bizonyossága a rokokó feslettségével, felelőttségével szemben. Melinda elesett, Bánk vétkezett ; de Melinda teteme körül már ott lengenek az új idők leánylelkei, szeretetre méltók, gyöngédek, tiszták, mint ő volt, de erősebbek, találékonyabbak, szívósabbak.

5. Új nőtípus. Nőnevelés. Család.

Erősek, találékonyak, szívósak, mint a Tihamér Rózája (Aur. 1825). Utolsó megmenekedett tagja ő a Zách-családnak, melynek tragikus története szintén modern téma, a Bánk bán párja : itt is erkölcs és erkölcstelenség állnak szemben, s a tragikum kétségbeejtő voltát csak fokozza, hogy a hatalom az erkölcstelenség pártjára állt, mert az erkölcs bosszúzó keze őt is megsértette. Róza élete utolsó fejezete a szomorú történetnek: a föloldás, engeszrelődés. Színhely : Olaszország, a valószínűtlen intrikák, romantikus kalandok, párharcok, útonállások, cselek, szerelmek hazája. Idő : Lajos nápolyi hadjárata, a magyar lovagkor legfényesebb tette, a nőtisztelet és az erkölcs ellegendásított ideálkora, melynek «egyik fő erkölcse volt a fenntartott asszonyi méltóság ; nem vak imádás, azaz múltékony inger, hanem igaz tisztelet bélyegző azt». Róza a szüzességét védő nemes leány, ártatlanságát életénél is többnek érzi ; durva zsoldosok fogságában, menekülése viszontagságai közepett megmarad tisztának ; Melinda fínom, mint egy virág, Róza erős is ; Melindát

legázolja a férfitapasztás, Róza megvív vele s legyőzi. Vadság, cselek, bonyo-
dalmak fölött érintetlenül áll, viharokon megy át anélkül, hogy a ruhájára sár
esnék ; alakján az eszményítés fénye ragyog : ő a romantikus ideál, a szerel-
mes, gyöngéd, de bátor, leleményes és küzdeni kész nő, az élő erkölcs, a harcos
tisztaság. Ellenképe Minetta, a bukott lány. Róza pozitívumával szemben
ő az erkölcs nagyszerűségének negatív bizonyítója : ráeszmél helyzete meg-
alázó, aljas voltára, kiemelkedik belőle, s a tisztaság útjára tér.

Róza ideál. A valóság azonban nem ő, hanem a városok könnyű erkölcsű
vagy puhán szentimentális, tudóskodó, s a parlag műveletlen lánya. De nem
a lány a hibás, hanem a nevelés : neveljük jónak, jó lesz az életben is. «Én
nem bámulandó híres nevezetes (tehát rokokó grande dame vagy szentimen-
tális széplélek), hanem boldog és boldogító nőket kívánok neveltetni . . . jó
nőket, anyákat, polgárnékat, szeretetre, tiszteletre méltó asszonyokat». (Fáy :
Hazánk nőnevelésének alapfogalmai, Ath. 1840). «Nincs-e jelenleg nagy része
női nevelésünknek arra intézve, hogy csak örömmel, mulatozásnak lepkéje
legyen a nőnem? (rokokó típus !); nem vagyunk-e, mi férfiak, hajlók szinte
alacsonyodásig és alacsonításig hízelegni a nők gyengéinek, őket mulatozási
báboknak tekinteni, kiknek beléptökkel minden komoly, bár legérdekesebb
hazai tárgyú beszélgetéseinket megszakítjuk, mintha az horizontjuk felett
állna, mintha velek csak bárról, játékszínről, hangászatokról volna való beszélni,
s minden nemes mulatsági tárgy őket untatná? Akarunk-e bennök egyebet
becsülni, mint külső kellemet, társalgási ügyességet? Ez nem menend így,
mihelyt a nevelés megtaníttassa a magyar hölgyet, mit tartson az illy hízog
uracskákról, kik nem ismerik el a nő érdemet, s mi is férfiak megszününk hiú-
ság visszhangjai lenni, mihelyt a lelkes magyar nő nem külső bájaiért, hanem
erényeiért kíván becsültetni ; mihelyt ő is viszont az ifjúban nem a jó táncost,
guitarrost, mulattatót, hanem a lelkes, a jóért, szépért, nagyért lángoló magyar
ifjat becsülendi». (U. o.)

Új ideált állít szembe Fáy a kor rokokó hölgyével : a magyar asszony
romantikus ideálját. Pipere helyett komolyság, tudakosság helyett sorsvállaló
erő, könnyelműség helyett föltétlen erkölcsösség követelményei. Csak ilyen
nő tehet boldoggá. A boldogság az emberi élet célja, s a boldogság az erkölcs
tisztaságától függ ; ennek törvényeit zsenge korunkban a nevelés írja lel-
künkbe : ezért van szükség öntudatos pedagógiai munkára. A pedagógia túl-
becsülésében Fáy követi mesterét, Rousseaut (L. Kornis : A m. műv. eszm.
L. 384.), de a részletekben már nem ért vele egyet : az ember szeretetre, tehát
társaságra született, a társaságos állapot tehát nem ellentéte a természetes-
nek, hanem azonos vele (Fáy : Próbatétel, 1816). Az ideális nő is társas lény :
«jó feleség, jó anya, jó gazdasszony, jó polgárné. Boldogságának forrása öntu-
data, érzete a teljesített viszonyi kötelességnek, s ebből eredő szívnyugalom»
(Nőnevelés).

Erre a nőre, az új, öntudatos, romantikus asszonyra nagy nemzeti föl-

adatok várnak. Nemzetiségünk kulcsát tartja kezében a magyar nyelv pártolásával s propagandájával. Ő viszi a társalgást, «s míg társalgási nyelvünk nem magyar, míg a két nem egymás közt idegen nyelven ömledez érzelmeivel, addig tulajdonképen magyarok nem vagyunk». (U. o.) Sőt : a férfi megváltoztatása is a nő föladata : ha a nő öntudatos lesz, megveti a férfiatlan hizelgést, a férfi is más lesz. Ugyanaz a gondolat ez elméleti megfogalmazásban, amit Melinda mond Ottónak (L. 10.) :

Midőn kezem megkérte, nem rogyott
Ő térdre — ! szép se volt igen, de egy
Alphonsus, egy Caesar állott előtttem !
«Szabad tekintet, szabad szív, szabad
Szó, kézbe kéz és szembe szem, — minálunk
Igy szokta a szerelmes : aki itt
Letérdel, az vagy imádkozik, vagy ámt.»
Ő mondta ezt, ámtó ! és bizony
Bánk nem hazud : s ezért megvet Melinda.

A romantikus férfi pedig egyenesen keresi ezt az új magyar nőtípust : «Imádnók őt, egy boldog jövőendő szép reményével, virágzó hazáért dobogó kebellet imádnók őt, s ez imádás alaposabb, tisztább, nemesebb, állandóbb fogna lenni, mint mellyel francia petyegésű rózsza ajakak, idegen tipegésű lábaknak, mulékony mámorainkban áldozunk» (Nőnevelés).

A rokokó hölgy a «mulékony mámorok» asszonya. Az új magyar nő egész életre tartó frigyét köt, s ez az a keret, melyben egyénisége kiteljesedik : a család asszonya ő, a feleség és anya.

A család a romantikus élet pillére, a szerelem célja, a nemzet alapja. E körül forog minden küzdelem : a szerető családért a barokkal, az erkölcsös családért a rokokóval szemben. Öncélú szerelmi játékot a magyar romantika nem ismer. Mi sincs távolabb tőle, mint a német individualizmus, a schleiermacheri koncepció, mely szerint a család az én teljes kifejtésének kerete. A házasság a magyar romantikus fölfogás szerint két egyenrangú fél életre tartó harmónikus szövetsége, közösség, melyben mindkét félnek módosulnia kell : nem az én a fontos, hanem a közösség, nem az, hogy mit kapok, hanem hogy mit tudok adni. A krisztusi házasságeszmény megvalósítása ez. (L. erre Schütz A. i. m.) A kölcsönös engedékenység nem üt csorbát a Rousseau óta oly nagyra tartott természeti szabadságon, hanem ép biztosítéka annak, hogy vissza ne éljünk vele. A boldogság soha nem lehet önző, soha nem lehet az egyén korlátlan és merev önkifejtése ; ép ellenkezőleg : a boldogság lényege mások boldogítása : «amelly boldogságunk a másokéval ellenkezik, ál boldogság az» (Próbatétel).

A társas élet alapja a harmonikus házasság. Ebből sugárzik ki az a szeretet, mely testvéri láncba fonja a vérségileg egyre távolabb esőket, az egész nemzetet, ez az a tűzhely, honnét a felebaráti szeretet, a nemes humanitás

melege sugárzik az emberiségre. «Az atyai, fiúi és nembeli hármasszeretet talpkövei a társaságos életnek, mert ezek mintegy magukban foglalják a házassági életet . . . A házassági élet szüli az atyafiság szeretetét : mert azokért, akiket szeretünk, szeretjük azokat, akiket ezek szeretnek ; így vonattatunk, így megyünk mindég közelébb közelébb a felebaráti szeretethez» (Próbatétel). Harmonikus családok bölcs neveléssel ép, erős utódokat adnak a hazának : a nemzet jövőjének alapjai a családokban nyugszanak.

A nő fölszabadításának, a szerelem jogainak, a tiszta erkölcsnek romantikus szabadságharca az új, boldog családi életért folyik ; az új nő, mint szerelmes és anya a nagy nemzeti föladatak jelentős hordozója s a férfi számára ép fölszabadult, nemes nőisége tiszta erejével inspirálója s gyermekeibe plántálója : ebben az elgondolásban teljes szintézisre jut a romantikus küzdelem kettősége : harc a nőért és harc a nemzetért. Az ideális romantikus család, melyben e két szempont eredményei megvalósulnak, a talaja azoknak az egyéniségeknek, akikre Széchenyi vár : a lelki független embereknek.